

Tamusné Molnár Viktória: Debreceni peregrinusok a 16-19. században

A partikuláris iskolarendszer lehetővé tette a (debreceni) diákok külföldön való továbbtanulását. A növendék előbb két-három esztendeig falusi vagy városi tanító volt, illetve addig, amíg az utazáshoz és kint töltött időhöz szükséges pénzt össze nem gyűjtötte. Noha ezt a lehetőséget a város, a céhek, az erdélyi fejedelmek is támogatták különböző adományaikkal, az anyagi alapot mégis az az összeg jelentette, amit a tanuló a partikuláris iskolában megtakarított.¹

A Debreceni Kollégiumot már létrejötté idején is szoros szálak fűzték az európai protestáns egyetemekhez, hiszen első rektorai a 16. században wittenbergi diákok voltak, elsősorban Luther és Melancthon tanításait hallgatták.²A 16. század elején tehát Németország (főként *Wittenberg*),³de *Genf* és *Krakkó* is utazási célponttá vált több esetben, bár Wittenbergbe, 1592-től, Frigyes Vilmos szász választófejedelem tiltó rendeletétől nem utazhattak kálvinista diákok, annak lutheránus volta miatt.⁴A *peregrináció jelentőségét* ebben az időben az egyházi és a világi vezetőség egyaránt felismerte, s minden módon támogatta. A debreceni kereskedők és iparosok saját tapasztalatból tudták, hogy milyen előnyt jelent, ha valaki tisztában van más országok szokásaival, s azokat itthon is hasznosítani tudja. Az egyházi vezetők pedig kivétel nélkül külföldi akadémiát járt lelkészek voltak, akik az egyház jövője szempontjából is nagy súlyt fektettek a testvéregyházakkal való folyamatos kapcsolattartásra. A *külföldről hazatért alumnusok* („*jótéteményesek*”) munkájára a patrónusok számítottak, de nem kötötték le őket egész életükre. Ezért is van, hogy a debreceni iskola élén is oly gyakran cserélődtek a rectorok. Ez természetesen nem volt jó hatással a tanítás folytonosságára pedagógiai téren, de biztosította, hogy mindig a legfrissebb ismeretek kerüljenek be az iskolai oktatásba, s innen a diákok által a különböző falvakba és városokba.⁵

Szenci Molnár Albert 1588-90 között volt debreceni diák. Szinte egész életén át tartó peregrinációja⁶ során olyan szellemi fegyverekkel vértette fel a magyar reformátusságot, amelyek segítségével egyszerre őrizhette és fejleszthette anyanyelvi kultúráját, s ugyanakkor a korszerű európai tudományos élet vérkeringésébe kapcsolódhatott be. Kiemelkedő egyénisége és hatalmas életművet hátrahagyó alakja mintapéldája az európai egyetemek felé útra kelő

¹ Takács, 2004, 34-35.

² Györi, 2006, 88; Révész, 1927, 35.

³ Szabó András, 1993, 626-638.

⁴ Bozzay, 2002, 307; Heltai, 1993, 540-548.

⁵ Bölcskei, 1988, 34.

⁶ Hogyan formálta Szenci Molnár Albert életpályáját a német föld? Szathmári, 1993, 639-644.

magyar diáknak, aki elindult a többet tudni vágyásával és hazatért a többet adni akarás lelkiségével. Sem a 16., sem a 17. században nyomát sem találjuk olyan felfogásnak, mintha akár a közvélemény, akár maguk az ifjak elégnak tartották volna akár a papságra, akár a tanárságra bármelyik protestáns főiskolában szerzett ismereteket. A külföldi egyetemek meglátogatását nemcsak szükségesnek, de egyenesen tanulmányaik befejezésének tekintették.⁷

Bethlen Gábor uralkodásával kezdődően a református diákok számára a külföldjárás központja *Heidelberg* lett⁸. A 16. század végétől kezdve, 1595 és 1621 között összesen 173 magyar diák tanult a heidelbergi egyetemen⁹. Közülük 128-ról tudjuk, hogy melyik magyar iskolából indultak oda. Közel 40%-uk, pontosan 37,5%-uk, azaz 48 volt előzőleg debreceni diák.¹⁰A 17. század elejétől kezdve szorosabbá vált a debreceni iskolának az erdélyi fejedelemséggel való szellemi köteléke. Összefügg ez a tény a református erdélyi fejedelmek hatalmának növekedésével, s ezeknek az iskolákra fordított gondjával.¹¹

A felvilágosodás kezdetén Debrecenben németalföldi befolyásra terjedt a puritanizmus. Teret hódított a bölcsészettan, a matematika, a logika és a történelem. Két ismertebb szellemi hatás volt érzékelhető: egyrészt a történetkutatás és történetírás fontosságának felismerése, másrészt a Biblia összefoglaló, magyarázó feldolgozása és tanítása. (*Martonfalvi György,¹²Szilágyi Tönkö Márton, Lisznyai Kovács Pál, Piskárkosi Szilágyi Márton, Sinai Miklós, Debreceni Ember Pál, Körösi Mihály, Budai Ézsaiás*)¹³

A 18. században már Svájc a legkedveltebb úticél, ott is a *bázeli* egyetem.¹⁴ A svájci református kantonokban konzervatív és radikális humanista álláspontok konfrontálódtak a hazai protestáns egyházi megújuláshoz hasonló módon, bár eltérő viszonyok közepette. A debreceni pedagógiai reformtörekvések is svájci kapcsolat révén bontakoztak ki.¹⁵A könyvaukcio megszervezése, a nyomdatechnika és a könyvkiadás fejlesztése is svájci hatásra történt. Ennek Bázelen Beck, Debrecenben Maróthi volt az irányítója. Az első debreceni aukció bevételéből fizikai eszközöket, kottákat és nyomdai betűket szerzett be Beck

⁷ Bölcskei, i.m. 32.

⁸ Révész uo.

⁹ A heidelbergi egyetem elöterbe kerüléséről a wittenbergivel szemben ld. Heltai, uo.

¹⁰ Bölcskei, i.m. 33.

¹¹ Gál, 1947, 6-7.

¹² A Martonfalvi által alapított „Bursa sacra” jelentőségéről és peregrinus diákjairól ld. **Bartha, 2002, 409-417.**

¹³ részletesen elemzi Kormos, 1994, 410-411.

¹⁴ Bázelen kb. 200 magyar diák tanult, ebből 104 debreceni 1700-1800 között. Kosáry Domokos: A történelem veszedelmei, 145. idézi Kormos, i.m.409.

¹⁵ uo. 413.

segítségével. A korabeli nyelvújítási törekvés is pedagógiai jellegű volt, Maróthy és Varjas szorgalmazták. Hatvani professzornak is született egy úttörő jellegű tanulmánya a magyarországi fürdőhelyek feltárásának, a hőforrások hasznának megismerése céljából a nagyváradi fürdőkről. A svájci egyetemeken is készítették a peregrinusok térképeket az utazók részére, melyekhez Beck írt előszót. A svájci kapcsolatokat a kollégiumi professzorokkal való jó viszony elmélyítette (*Maróthy György, Hatvani István, Varjas János*).¹⁶A 18-19. században vált kedvelt tanulási helyszínné Németország, úgymint *Jéna, Heidelberg, Göttingen* és *Halle*, majd a 19. században már *Bécsben* is szívesen tanultak a debreceni diákok, mivel ide volt legegyszerűbb engedélyt szerezniük.¹⁷

A *harmincéves háború* eseményei új külföldi egyetemek felé irányították a magyar diákokat. *Heidelbergben* megszűnt a tanulás lehetősége, így *Oderafrankfurtba* irányult a magyar református peregrináció (1623-1626: 87 diák, 1627-1711: magyarok szórványosan: 90 református, 12 unitárius diák. 1622 és 1628 között hat későbbi debreceni tanár tanult itt. *Oderafrankfurt* azonban csupán átmeneti állomásnak bizonyult. A *brémai* főiskolán: 1623-1633: 34 református diák.)¹⁸Az itt tanulók nagy része emellett felkereste a holland és az angol egyetemek valamelyikét vagy mindkét országot.

A 17. század 20-as éveinek közepétől szinte egyeduralkodóvá váltak a holland egyetemek¹⁹(nemcsak a háború miatt, hanem a reformáció kálvini irányzata okán is). Több száz hazai növendék kereste fel a holland egyetemeket tanulási szándékkal.²⁰ Szellemi otthonuk Hollandia lett, ezek között is a legkedveltebb egyetem volt a *franekeri* (kb. 1200 magyar diák tanult itt),²¹utána a *leideni* mintegy 600-700 „hazánkfiával”, de *Groningenbe* és *Utrechtbe* is számos hazai tanuló utazott, viszont igen kevés diák tanult *Amszterdamban* és *Hardewijkben*.²²A hollandiai utat aztán nagyon sokan összekapcsolták legalább egy rövid ideig tartó angliai tartózkodással is, az új eszme, a puritanizmus születésének és kibontakoztatásának színhelyein.²³A franekeri egyetemen oktató *Amesius* és *Coccejus* tanításaiból ismerkedtek meg a peregrinusok a puritán eszmékkal, melyek a személyesebb

¹⁶ Kormos, i.m. 412-414.

¹⁷ Jénában 1760-1799 között 629, Göttingenben 1767-1808 között 285 magyar hallgató tanult. Idézi Kormos, i.m. 410.

¹⁸ Kathona, 1979, 89-90; Bölcskei, i.m. 34.

¹⁹ Révész, i.m. 35.

²⁰ Bozzay, i.m. 307.

²¹ Révész, i.m., 35; Bozzay, i.m. 308.

²² TiREL. I.1.j. 1616-1870., idézi Kormos, i.m. 409; Bozzay, i.m., 308. A hollandiai, közelebről a *leideni* peregrinációról ld. Bozzay Réka publikációit, valamint Kathona, 1979, 89-94.

²³ Bölcskei, i.m. 32.

kegyességi élet, a demokratikusabb egyházkormányzás és az egyház szociális elkötelezettségének előmozdítói voltak a 17. század második felében.²⁴

A *holland egyetemekkel* való kapcsolat a puritanizmussal való telítődést jelentette Debrecen számára is, bár Debrecenben a puritanizmus megjelenése nem olyan látványos, mint Patakon. Az óvatos, “fontolva haladó” gondolkodás Debrecenben nem követelt radikális egyházszerkezeti reformokat a puritanizmus szellemében, de befogadta a puritán kegyességet, s az ilyen szellemben tanító debreceni tanárok plántálták azt tanítványaik lelkébe. Ilyen tanárokból pedig nem volt hiány Debrecenben²⁵. A holland egyetemeken a puritanizmus jelenségeivel találkozó diákok kihasználták azt a lehetőséget, hogy közvetlen közelből szemlélhették az újfajta teológiai gondolkodást és kegyességi gyakorlatot. Az *angliai tanulmányút* pedig a hollandiai peregrinációból nőtt ki, annak „oldalhajtsa”²⁶volt. A magyar diákok főként Londont, illetve Oxfordot (pl. Sinai Miklós, Budai Ézsaiás) és Cambridge-t keresték fel tanulás céljából. Sokat okultak az angol protestantizmus válfajaiból, úm. a puritanizmusból, az independentizmusból.

A peregrináció új jelenségére, az angliai útra is reagált 1631-ben a *nyírbátori közzsinat*, amikor újra feltételekhez kötötte a külföldi tanulmányutat. Kimondta, hogy a peregrinusok a kapott pénzt csak tudományos célra használhatják fel, patrónusok engedélye nélkül „*csak gyönyörködés végett nem utazgathatnak, főleg Angliába nem*”. Felhívta a diákok figyelmét arra, hogy szorgalmasan vegyenek részt a disputációkon, ragaszkodjanak a helvét hitvalláshoz, s hazatérve a “*lelkészi szolgálattól ne vonják el magukat*”.²⁷

Az egységes és színvonalas iskolázás érdekeit szem előtt tartó fejedelmi művelődéspolitikai eredményeképpen jött létre 1621-ben a gyulafehérvári iskola (*academicum collegium*). Ugyanebben az esztendőben küldte a hazai iskolák számára Szenci Molnár Albert az ún. heidelbergi iskolatípusban folyó oktatás tervét. A heidelbergi iskolatípus lényege az volt, hogy az egyetemi módszereket már a középfokú oktatásban is alkalmazták, s igen nagy súlyt fektettek a latin nyelvi képzésre²⁸

A felvilágosodás korában az egyetemi központok között kiemelkedő jelentőségű volt Göttingen, ahol a debreceni akadémisták a 18. századtól kezdve egyre többen tanultak, és a kollégium professzorai közül legtöbben az itt szerzett diplomával jöttek haza tanítani.

²⁴ Van de Graaf, 1979, 125-137; Bozzay, 2009, 193-195.

²⁵ Bölskei, i.m. 35; Györi, i.m., 89; Révész, i.m., 35; Molnár-Pálffy, 1985, 24.

²⁶ Kathona, i.m. 90.

²⁷ Bölskei, i. m. 36.

²⁸ uo. 32.

Hatására teret hódított a művelődéstudomány és a kultúra terjesztése – a göttingeni kapcsolatok leginkább a kollégium kultúr- és művelődésügyi missziójában kaptak teret. E művelődéstörténeti fejlődés által felgyorsult a tankönyvek kiadása, ezzel összefüggésben a könyvillusztrációk készítése, a rajzoktatás bevezetése és a rézmetszés egyre szélesebb körben való alkalmazása, melynek eredményei külföldre is eljutottak.

Németországi hatás a diákegyesületek alakulása is, hiszen Heidelbergben, Jénában, Göttingenben sorra alakultak a különböző egyesületek. *Sárváry Pál* professzor göttingeni tapasztalatainak hatására fogtak össze az idősebb diákok a tanárokkal az iskola szellemi fejlesztése érdekében: a tanárok által írt könyvekhez a tanulók készítették az illusztrációkat (térképeket, geometriai ábrákat, természeti rajzokat, stb.) Ez a közös munka Sárváry vezetésével virágzott, s a tudományos-művészeti alkotások legtermékenyebb időszakát jelentette. Megkezdődött az összehasonlító történettudomány művelése is *Péczely József* tevékenységével.²⁹ (*Diószegi Sámuel, Budai Ézsaiás, Sárváry Pál, Ercsey Dániel, Péczely József*)

Debrecen Európa-hírű várossá vált a felvilágosodás idején. Igaz, hogy időnként ortodoxiája, konzervativizmusa miatt maradi városnak nevezték, máskor szabadságáért mindenre elszánt közösségnek – mindez tükrözi végletességét. II. József királyunk szerint nyitott volt a felvilágosodás külföldi áramlatainak befogadására és hazai elterjesztésére. Ez elsősorban peregrinusai által vált valóra, akik Európa különböző egyetemein tanultak hosszú éveken át. Például a jénai egyetem 206 magyarországi protestáns hallgatói sorában 1790-1796 között 43 (21%) debreceni volt. Nem elhanyagolható a nyugat-európai professzorokkal való levelezés sem: Göttingen, Heidelberg levéltárai számos debreceni levelet őriznek. Egy bázeli levélgyűjtemény (Beck Jakab prof.) 463 leveléből, pl. 168 (36%) érkezett Magyarországról vagy indult hazánkba, melyek többsége az ott tanuló kollégiumi személyek levélváltása 1735 és 1785 között. (főleg *Maróthi György professzor levelei*). Svájcban kívül csak Strassburg előzi meg Debrecen Európában. Ez is igazolja, hogy a felvilágosodás idején Debrecen és kollégiuma az európai kulturális kapcsolatok fontos láncszeme.³⁰

A 19. század első felében Göttingen mellett egyre többen keresték fel *Berlin* és *Bécs* egyetemét is. *Kerekes Ferenc* és *Zákány József*, a két kiemelkedő debreceni reformkori pedagógiai reformer Bécsben, míg a Kollégium utolsó polihisztor professzora, *Lugossy József* és a kiváló századvégi gimnáziumi földrajztanár, Afrika-kutató *Kovács János*, valamint *Irinyi*

²⁹ Kormos, i.m. 414-415.

³⁰ uo. 406.

József is Berlinben gyarapította ismereteit. Ezt követően a peregrináció újra az angolszász területek felé vette irányát: a 19. század második felében Balogh Ferenc debreceni teológiai professzor Skóciában tanult, majd a 20. század első felében városunk egykori diákjai amerikai egyetemekre is eljutottak.³¹

A külföldi egyetemjárást különböző tényezők befolyásolták: királyi és felsőhatósági, helytartótanácsi rendeletek. A hazai engedélyekkel rendelkező diákok a híres professzorok előadásai iránt érdeklődve nem sokat törődtek az itthoni tiltásokkal, visszarendelésekkel.³²

A debreceni kollégium baráti kapcsolatainak, oktató-nevelő munkájának megbecsülését bizonyítják a megsegítésére siető külföldi segélyezési akciók, az angol, svájci, németalföldi alapítványok.³³ Ezek az 1752-ben letiltott városi támogatást pótolták a tanárok állásának fenntartására. A legnehezebb időszakban ezek az alapítványok segítették a Kollégium működését, s így mentették meg a kollégiumot a szétszórattástól (Pápa és Sárospatak erre a sorsra jutott!) Így válhatott a debreceni kollégium Pethe Ferenc szavaival „*a magyar felvilágosodás Európával lépést tartó nagy iskolájának színhelyé*”-vé.³⁴

A diákok nemcsak a tudásukat, hanem számos tudományos szakkönyvet is hazahoztak magukkal. Ezekkel a kiadványokkal jelentősen megnőtt a Nagykönyvtár állománya. A kollégium különböző összegekkel segítette a diákok külföldi könyvvásárlásait. Természetesen a hazatért tanulókra nem várt azonnal professzori katedra. Közülük sokan prédikátorként, illetve tanítóként oktatták a kisgyermeket az alapvető ismeretekre³⁵ úgy, mint a peregrinációt megelőző „*academia promotio*” kapcsán, melynek során külföldi tanulmányaik költségét igyekeztek előre megkeresni.³⁶ Az *academia promotio*t később egyre szigorúbb előírásokkal szabályozták.³⁷

Érdekes következtetésekre tettek szert azok a szerzők, akik kutatásaikban összehasonlították a debreceni és a sárospataki peregrináció jellemző vonásait, számadatait és eredményeit. Mindkét város jelentős, tulajdonképpen közel azonos mértékben vett részt a külföldi egyetemjárás gyakorlatában, így a 16-19. századi nyugat-európai kultúr-és

³¹ Győri, i.m. 89-90.

³² Kormos, i.m. 407-408.

³³ uo. 415.

³⁴ Tóth Béla, 1988, 142. idézi Süle Sándor: A felvilágosodás és a reformkor határán. Pethe Ferenc élete és munkássága. Nyíregyháza, 1983, 10.

³⁵ Takács, i.m. 34-35.

³⁶ Győri, i.m. 90; Ugrai, 2005/a, 29; Ugrai, 2005/b, 172-173. és 182. Két, leideni peregrinációjukra *academia promotio*t kapott sárospataki diák (Bányai István és Lebó István) konkrét esetét ld. Bozzay, 2007/a, 208-220.

³⁷ Az *academia promotio* és a *rectorkodás* részletes leírását ld. Ugrai, 2005/b, 172-173.

művelődés,- valamint tudománytörténet eredményeinek Magyarországra hozatalában – e néhány alábbi megállapítás ezt szemlélteti.

A kollégiumi peregrinusok létszáma hiányos, bár többen is próbálkoztak összeírásukkal.³⁸A kollégium tanáiról pontosabb adatok állnak rendelkezésre, az egyes tanulmányi központok viszont megegyeznek.

Bölcskei Gusztáv ismertetése szerint a *Debreceni Kollégiumban* a felső tagozatra beiratkozottak száma 1588-1599 között évi húsz körül mozgott, 1640 és 1660 között harmincra emelkedett. A diáklétszámok összehasonlításából az derül ki, hogy 1660-ig a pataki iskola tógátusainak száma fokozatosan közelített a debrecenihez. 1660-tól vette át a debreceni iskola a túlélő felelősségével azt a szerepkört, amelyet korábban Patakkal és Váraddal megosztva viselt a magyar református művelődés történetében. A sárospataki és a debreceni iskolából került ki a 17. század 20-as éveinek közepétől a hollandiai és az angliai peregrinusok csaknem kétharmada. Az arányszámokat tekintve a sárospataki iskola növendékei majd kétszerannyian voltak, mint a debreceniek. Már az oderafrankfurti és a brémai egyetem látogatásában is megelőzték a patakiak a debrecenieket. 1623-1626 között *Oderafrankfurtban* a 87 református hallgató közül 35 sárospataki és 20 debreceni, *Brémában* 1618 és 1633 között 35-en tanultak, közülük 19 sárospataki és 9 debreceni volt. Az 1623-tól 1671-ig terjedő időszakban a *holland egyetemekre* kiment magyar tanulók összlétszáma 599. Ebből 243 pataki, 140 debreceni diák volt. Az *angliai peregrinusok* összlétszáma ugyanebben a korszakban 119, ebből debreceni tanuló vagy tanár 19, pataki 45. Sárospatak tehát megelőzte Debrecent a peregrináció lehetőségének kihasználásában.³⁹

Kathona Géza azt állítja, hogy a Hollandia hat akadémiajára 1623 és 1711 között peregrinált 959 magyar református diákból 298 debreceni és 280 pataki (ez összesen 578), a többi magyarországi intézményből (Kolozsvár, Gyulafehérvár, Nagyvárad, Nagyenyed, Pápa, Komárom, Kassa, Szatmár, stb.) kint tanult összesen 381. Ezen felül 229 lutheránus és unitárius személy. Ebben a korszakban tehát a Hollandiába távozott magyar peregrinusok 60%-a a debreceni, illetve a sárospataki kollégiumból ment ki, de az egyéb protestáns vallásúakat levonva a két iskola aránya már 65%, vagyis a két kollégium a magyarországi református egyház 17. századi oktatási szervezetében központi helyet foglalt el, mivel e két intézményből ment külföldre a peregrinusok kétharmada⁴⁰.

³⁸ Demjén János, Bakóczy János, Tury Etele, Balogh Ferenc, Nagy Sándor, S. Szabó József. Kormos, i.m. 409.

³⁹ Bölskei, i.m. 35.

⁴⁰ Kathona, i.m. 89.

Az igazsághoz hozzátartozik Kathona szerint, hogy a pataki iskola csak 1671-ig volt egyenlő jogú partnere a debreceninek, mivel ekkor az ellenreformáció háttérbe szorította működését és kiszorult az anyavárosból. Amíg azonban szabadon tevékenykedhetett, addig tanulói sokkal nagyobb számban távoztak Hollandiába, mint Debrecenből, pedig utóbbi volt a népesebb!⁴¹ Ezt támasztja alá az is, hogy a pataki tógátusok száma fokozatosan nőtt, míg 1651 és 1660 között a két iskola népessége egyenlő lett. A nagyváradi és a debreceni iskola 1660-ban történt egyesítése természetesen megkétszerezte a tanulók létszámát Debrecenben, így már az 1661-1670 közötti időszakban a pataki 283 beiratkozott diákkal szemben a debreceni tógátusok száma 657 volt. Ekkor azonban Sárospatak még így is 47 diákot indított útnak Hollandiába a 22 debreceni mellett.⁴²Ez az eredmény az 1620-tól 1671-ig tartó folyamatos sárospataki fejlődés hatására valósult meg. Ez az intézmény ebben a félévszázadban történetének virágkorát élte, amely az 1650-es évekre jutott tetőpontjához; ez megmutatkozott a tanulólétszám emelkedésében is. Ekkorra esik Comenius itteni működése (1650-1654). Az ő jelenléte és pedagógiai tevékenysége tekintélyt és rangot adott az iskolának a hazai tanintézetek között.

A 17. századra a sárospataki református kollégium „*a magyar szellemi élet kimagasló fóruma lett.*” – írja Kathona.⁴³Erősen csábította a tanulókat az amúgy is szerencsés társadalmi-települési viszonyok közepette, hiszen a vidék jómódú mezővárosai, tehetős középnemessége, a felzárkózó középbirtokosok és nem utolsósorban a Rákóczi-család, a legfőbb támogató kiváló terepet biztosítottak a külföldre vágyó ifjak tanulmányi felkészüléséhez. Az erőforrások megszervezése és bevetése terén példaképként működtek a maguk is peregrinus tanárok, professzorok.⁴⁴ Ennek a helyzetnek csak a sárospataki kollégium 1671. évi tragédiája vetett véget.⁴⁵ Pataknak el kellett viselnie szomorú sorsából adódó helyzetét, viszont Debrecennek meg kellett küzdenie a Nagyváradot és Sárospatakot

⁴¹ Sárospatak jelentőségét mutatja ez időben, hogy pl. 1624-ben a Hollandiában tanuló pataki diákok száma elérte a beiratkozottak (subscriptusok) kétharmadát! Kathona, i.m. 89. p.

⁴² „*Csodálatos őserő és élni akarás mozgatta a sárospataki iskolát, ami képesítette arra, hogy a nála népesebb iskolákkal is sikeresen versenyezzen a külföldi tanulmányi lehetőségek felhasználásában.*” uo. 90. p.

⁴³ ua.

⁴⁴ Ez vezetett oda, hogy már a németországi egyetemek látogatottságában is (Oderafrankfurt (1623-1626): 87 magyar reformátusból 35 pataki, 20 debreceni; Bréma (1618-1633): 35-ből 19 pataki, 9 debreceni) a pataki diákok jártak a debreceniek előtt. ua.

⁴⁵ 1623-1671 között Hollandiába utazók Debrecenből 140, Sárospatakról 243 hallgató; 1672-1711: a sárospataki diákok száma jelentős mértékben lecsökkent! Ezek az adatok jól mutatják, hogy a teljesen tönkrement pataki iskola a holland egyetemek látogatottságának tekintetében jóval a debreceni alatt maradt, vagyis azt a „*mérhetetlen kulturális veszteséget, amit a vakbuzgó Báthory Zsófia okozott a XVII. századi magyar művelődés messze világitó pataki fároszának kioltásával.*” Kathona, i.m. 90. p. Ez a momentum azonban mit sem változtat azon, hogy az 1671 előtti időszak legjelentősebb iskolája a sárospataki református kollégium volt.

nélkülöző térség oktatásának élén fontos történelmi szerepéből adódó feladatai ellátásának nehézségeivel. Jól ismert tény, hogy ennek kiválóan megfelelt.

Az angliai magyar tanulók névsorát még nehezebb volt összeállítani Kathona szerint, mert nem jegyezték fel őket anyakönyvekbe, csak emlékiratokban, magánlevelekben, emlékalbumokban, anyakönyvi közlésekben, tulajdonosi beírásokban, egyetemi disszertációkban és naplókban maradtak róluk feljegyzések. Így 1623-1711: 138 magyar református tanuló, ebből: 26 debreceni, 48 sárospataki. Eszerint a pataki iskolából mintegy kétszer annyian mentek ki Angliába tanulni, mint Debrecenből. A két iskola együtt pedig a kint tartózkodók több mint felét, 54%-át adta.⁴⁶1711-ig 30 sárospataki diák fordult meg Angliában.⁴⁷

Fentiekből látszik, hogy a sárospataki és a debreceni peregrinusok angliai tartózkodása szorosan összefüggött egyrészt a hollandiai akadémiákon való tanulmányokkal, másrészt a tanáraik által nyújtott példaképekkel, az így látott példa követésével a külföldi tanulás terén. Hollandia és Anglia földrajzi közelsége és vallási rokonsága szinte természetessé tette a két országban való ide-oda utazás gyakorlatát. Mindezek a rövidebb-hosszabb tanulmányutak a tapasztalatgyűjtést szolgálták az ifjak számára, illetve néhányan doktori fokozatot is kint szereztek. Úgy tűnik, hogy a hollandiai peregrinusok tanulmányainak tetőpontját jelentette az angliai tartózkodás, kevesen közülük ott is maradtak végleg. Különösen a pataki kollégium élete kapcsolódott szorosan a szigetországi akadémiákhoz, nyilvánvalóan a puritanizmus szellemi áramlata miatt. Elsősorban Tolnai János tette gyakorlattá a hollandiai peregrináció angliai kiegészítését, aki kétszer is rektora volt a kollégiumnak, s leginkább az ő idejében terjedt el a puritán hatás. Ezek után magától értetődő, hogy az angliai akadémiák felkeresésében egyik hazai tanintézet sem előzte meg a sárospatakit.⁴⁸

Bozzay Réka tanulmányaiban leírja, hogy a diákok gyakran több kollégiumot is látogattak külföldi tanulmányaik során, ezért nehéz eldönteni, ki is számít valójában debreceni diáknak. Annak tekint minden olyan növendéket, aki valamikor a debreceni kollégiumban tanult, még akkor is, ha nem ebből az iskolából indult más országba tudást szerezni. Nehézséget jelent az egyező nevek esete is, vagyis amikor azonos nevű tanulók jártak a különböző iskolákba, pl. Debrecenbe és Patakra. Ilyenkor igen bonyolult folyamat a

⁴⁶ A magyar-angol kulturális kapcsolatok közül a diákok angliai peregrinációja kiemelkedő, a magyar művelődéstörténet egyik leggazdagabb fejezete. Ld. Kathona, i.m. 91.p.; Molnár-Pálffy, i.m. 23-33., Gál, i.m. 3-19.

⁴⁷ Részletesen ld. Kathona, i.m. 93-94.

⁴⁸ uo. 94.

személyek beazonosítása a külföldi névsorokban, hiszen Magyarországon nem is tartották nyilván a kiutazó diákokat, így azokat sem, akik megszerezték ugyan a kiutazáshoz szükséges pénzt, de mégsem értek úticélt különböző okok miatt, pl. haláleset vagy rövid ott töltött időt követő továbbutazás miatt. A kiiratkozott tanulókat szintén nem jegyezték fel. Tanulmányaik végén vagy előtt más akadémiákat is felkerestek és pár év külföldi tanulás után hazaindultak. Néhány Leidenben tanult egykori diák további sorsáról nem maradtak fenn források, mint *Bánffyhungary Ferenc*ről vagy *Batizi Csormoly Gáspár*ról. A többség itthon egyházi hivatást választott, mint *Almás Mihály* szatmári lelkész vagy *Debreceni Kozma János* mezőtúri és szatmárnémeti lelkész. Híres személyiséggé vált közülük *Szilágyi Tönkő Márton* debreceni kollégiumi professzor (1669-től) vagy *Köleséri Sámuel*⁴⁹ az erdélyi bányák főfelügyelője, főkormányszéki titkár, majd tanácsos (1717).⁵⁰

A Hollandiába irányuló debreceni (magyar) peregrináció a 18. századtól egyre kevésbé volt jelentős és a 19. századtól már igen csekély mértékű, bár igazán sohasem szűnt meg.⁵¹ Ugrai Jánost kutatása arra engedte következtetni, hogy jelentős többség nem jellemezte a debreceni peregrinusokat a patakiakkal szemben - mind a Patakon, mind a Debrecenben végzett prédikátorok kb. 40%-a tanult külföldön. Feltételezése szerint mind a partikula-hálózatok nagyságát, mind pedig a kikerülő peregrinusok számát és arányát illetően a korábban feltételezettnél kisebb volt a debreceni kollégium előnye⁵². Vizsgálatai kimutatták továbbá a „tanítói tevékenység jótétemény”-ként való debreceni szemléletét a Patakon érvényesülő, a „tanítás mint szolgálat” felfogással szemben.⁵³

A peregrináció jelentősége kettős szerepet játszott az anyaintézmények életében: egyrészt biztosította a hazai református kollégiumok diákságának a külhoni egyetemeken való tanulást, képzést, a leghíresebb protestáns professzoroktól való közvetlen ismeretszerzést, másrészt lehetővé tette, hogy egyedülálló könyvekkel, albumokkal hazatérve

⁴⁹ ifj. *Köleséri Sámuel (1663-1732)*: a Debreceni Kollégium diákja, később teológiai, orvosi és filozófiai író. Doktori disszertációja fizikai és matematikai vonatkozásai miatt jelentős. Nagyszebenben telepedett le, 1729-ben az angol Royal Society tagja lett. Apja, *id. Köleséri Sámuel (1634-1683)* tudós és lelkes puritán. A váradi iskolában tanított annak megszűnéséig, majd Tokajból menekült lelkészként 1672 –ben jött Debrecenbe. Makkai, 1988, 45. és 50.; Győri, 1988, 639.

⁵⁰ Ld. Bozzay, 2002, 309-312.

⁵¹ Álljon itt egy személyes vonatkozás, miszerint jómagam Erasmus-ösztöndíjas doktori hallgató voltam Leiden városában 2002 áprilisától júniusig, s ez idő alatt volt szerencsém ellátogatni a leidenin kívül az utrechti egyetemre is.

⁵² Ugrai, 2005/b, 193. Az Ugrai által összehasonlított pataki és debreceni peregrináció eredményeit ld. uo. 177-182.

⁵³ uo. 182.

megismerkedjenek az illusztrációt szolgáló grafikai műfajokkal és alkotásokkal. Ezek a hazahozott kiadványok nagyban gyarapították a kollégiumok könyvtárát, gyűjteményét, valamint a bennük látott rézkarcok és egyéb grafikai eljárásokkal készült képek készítésének itthoni megindulásával forradalmasították a szemléltető eszközök készítésének módjait, illetve addig még nem létező tanórai segédleteket tudtak készíteni, pl. atlaszok, földgömbök, szemléltető eszközök formájában. A rézkarcolók illusztrátori tevékenysége pedig a magyarországi rajzoktatás alapjait teremtette meg hosszú évszázadokra.

Irodalom

- Bozzay Réka (2002): Debreceni diákok a leideni egyetemen a XVII. században. In: Debreceni Szemle. X. évf. 2. szám. 2002. június. 307-316. p.

- Bozzay Réka (2007/a): „Bizodalommal való jó Uraimnak...” (Beiträge zur Finanzierung des Anschaffens technischer Geräte aus Leiden für das Kollegium zu Sárospatak und zur Unterstützung der Peregrination von zwei ehemaligen Studenten von Sárospatak). In: Cornel Sigmirean (szerk.): Intellectuali si societatea moderna. Repere central-europene. Tirgu-Mures, 208-220. p.

- Bozzay Réka (2009): Die peregrination ungarländischer studenten an der universität Leiden 1595-1796. Felsőoktatástörténeti Kiadványok. Új sorozat 8. Bp., 436 p.

- Bölcskei Gusztáv (1988): A kezdetektől a váradi iskola beolvadásáig (1660). In: A Debreceni Református Kollégium története, Bp. 9-42. p.

- Gál, Stephen (1947): Hungary and the Anglo-Saxon world. Bp., Officina. 3-19. p.

- Graaf, Henk van de (1979): A németalföldi akadémiák és az erdélyi protestantizmus a XVIII. században 1690-1795. Egyetemi Fokú Egységes Protestáns Teológiai Intézet. 251 p.

- Győri L. János (1988): A kollégium szerepe a magyar irodalom művelésében. In: A Debreceni Református Kollégium története. 627-696. p.

- Győri L. János (2006): „Egész Magyarországnak és Erdélyiségnek... világosító lámpása”. A Debreceni Református Kollégium története. Db. Tiszántúli Református Egyházkerület. 176 p.

- Heltai János (1993): A heidelbergi egyetemjárás, 1595-1621. In: Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon II. kötet. 540-548. p.

- Kathona Géza (1979): A debreceni és sárospataki tanulók részvétele a hollandiai és angliai peregrinációban 1623-tól 1711-ig. In: Theologiai Szemle. 1979. 2. 89-94. p.

- Kormos László (1994): Verbindungen Debrecens und des reformierten Kollegiums mit der europäischen Universitäten in der Aufklärung zeit
In: A debreceni Déri Múzeum Évkönyve. Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati. 1992-1993. A debreceni Déri Múzeum kiadványai LXX. Debrecen, Déri Múzeum. 405-420. p.

- Makkai, László (1988): Debrecen iskolájából ország iskolája (1660-1703). In: A Debreceni Református Kollégium története. 43-65. p.

- Molnár, Judit – Pálffy, István (1985): The intellectual contacts of Debrecen, the 'Capital' of Eastern Hungary with England in the 17th and 18th centuries. In: Hungarian Studies in English XVIII. 23-33. p. Db. KLTE.

- Révész, Emeric (1927): Spiritual contacts between Hungarian and foreign protestantism. 34-50. p. In: Hungarian protestantism. Its past, present and future. Bp., Bethlen Gábor Literary and Printing House.

- Szabó András (1993): Magyarok Wittenbergben, 1555-1592. In: Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon II. kötet. 626-638. p.

- Szathmári István (1993): Szenczi Molnár Albert német földön. In: Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon II. kötet. 639-644. p.

- Takács Béla (2004): A magyarországi reformáció iskolaügye. In: Zempléni Múzsza, IV. évf. 3. (15.) sz., 2004. ősz, szeptember, 32-35. p.

- Tóth Béla (1988): A kollégium története a 18. században. In: A Debreceni Református Kollégium története. 66-150. p.

- Ugrai János (2005/a): A debreceni és a sárospataki kollégium gazdálkodása és működése a 19. század elején = Zempléni Múzsza V. évf. 4. (20.) szám 2005. tél (december) 23-33. p.

- Ugrai János (2005/b): Önállóság és kiszolgáltatottság. A Sárospataki Református Kollégium működése, 1793-1830. Ph.D.-disszertáció, DE Nevelés-és művelődéstudományi doktori program. 252 p.

- TtREL. I.1.j. 1616-1870.